

Sámediggi
Sámedigge
Saemiedigkie
Sametinget

Saemiedigkien
jielemebyjreskeprogramme

JIELEMEN BIJRE

IELLEMBIRÁS/ EALLINBIRAS

Saemien

*Vuajnoste gaajhkh gyhtjellash
leah byjreskegyhtjelash – juktie
byjreske gaajhkh mijjen jielemi jñh
mijjen byjresen aspekth dæjpa.
Dannasinie daate programme
åvtemosth jielemebyjreskem
biejem – mijjen jielemebyjreske –
jñh guktie mijjeh iedtjeleslaakan
mahtebe pryövedh guadteles*

Saemiedigkien pleenumme dååhkasjamme 090219

Mijjen ulmie: Jielehke & nænnoes saemien jielemebyjreske

Mijjeh sÿhtebe nænnoes Saepmesne jielehdh mij aktanadteme dovne nænnoes byjreskinie jÿh jielije saemien kultuvrine. Almetje jÿh byjreske edtjeh guhkies vuajnosne maetedh orrestidh jÿh nænnoes ligkien åvtanidh aaj tÿjji mietie gosse dovne jorkese. Dovne Saepmien byjreske jÿh kultuvre edtjeh domtedh goh byjreskem ålkoelisnie ræjhkohte.

Foto: Marie Enoksson.

Sisvege

Mu biras – mu váimu!

Saemiedigkien jielemebyjreskeprogramme

EALLINBIRAS

IELLEMBIRÁS/ JIELEMEN BIJRE	1
.....	1
Mijjen ulmie: Jielehke & nænnoes saemien jielemebyjreske.....	2
Sisvege	3
1 Saemiedigkien byjreskevuajnoe	4
2. Gielhtie /Prioriteereme/ Tíjjhvuajnoe	10
3. Jielemen bijre: Saemiedigkien ulmieh jïh nuelieulmieh	12
4. Tíjjhsoejkesje – Darjomeprogramme 2009-2012.....	22
4.1. Ulmiedâehkie 1 Saemien siebredahke	23
4.2. Ulmiedâehkie 2 Saemiedigkien darjoemassh.....	24
4.3. Ulmiedâehkie 3 Saemiedigkien administrasjovne	26
Barkoem vierhtiedidh jïh tíjjhsoejkesjem darjodh maam ektesne âtna dejtie golmide bâetije jaepide (dan sisnie aaj sjiehtedimmie jïh buaranimmie).....	27
5. Budsjedte 2009-2012	28
6. Seehteme	29
7. Aerebi saemien byjreskebarkoe	29
8. Refereensh	32

1 Saemiedigkien byjreskevuajnoe

*Från en höjd
på ett högt fjäll
en syn
svår att berätta om*

*Bortom höjderna
virolade ett moln
Jojken kom
Nere i dalen
brusade forsen*

*O jord
du vackra
Mitt eget land*

*Du knyter mig till dig
med mjuka band
och älskar mig i din varma famn*

(Paulus Utsi)

kultuvrem skaarohte.

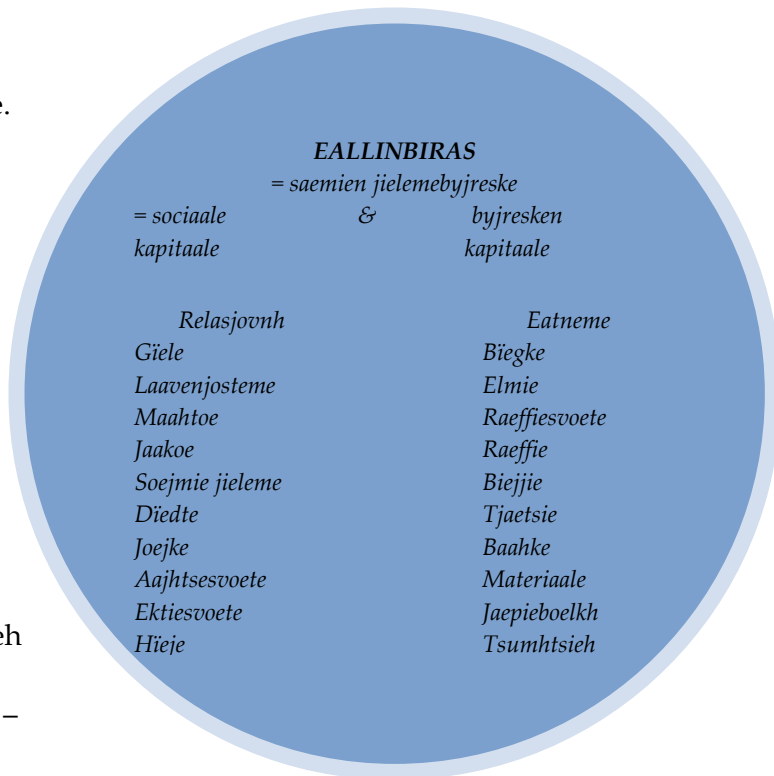
Byjreske Saepmesne saejreles Byjreske nænnoes barre jis mijjeh soejmi laakan dam utnebe.

Mijjen deypeladtje jieliemassh leah eejnegen nænnoes jieleme maadtojne åtneme. Jis nåake sjidti aktene lehkesne öövve byjresken gielhtie dellie gåarede måbpan juhtedh dejtie utnedh mearan dah mah nåake lin fihkieh buaranidh. Daate iemies vuekie byjreskem utnedh mijjen jieliemidie baatseme. Mijjen maahtoe dovne deypeli jñh daaletje jieliemassh utnedh lea dihte. Läjhkan dihte vuekie eejhtemen nuelesne jallh gaerveneminie. Saemien maahtoe dejtie pleenhtedh lea molseme öövve aktenleejnes åtnose guktie dejtie byjresken vierhtieh nuhtjedh.

Saepmie

Mijjeh saemieh aalkoealmetjh Saepmesne. Mijjen almetjh laantesne orreme jñh dam soejmi laakan jñh respektine gïetedamme. Mijjie stuhthje laanteste Saepmie. Mijjen jielemh – mijjen jieliemassh jñh kultuvrh – flexibele laakan sjiehtesjibie disse maam byjreske vadta jñh maam mijjeh maehthebe utnedh bieleden byjreskem nuhtjedh.

Mijjen giengeles ektiedimmie byjreskinie gierve baakoejgumie bivtedh. Desnie jieledh jñh bearkanidh mestie dihte vadta, direkte ektiedimmie buakta mijjen jñh byjresken gaskoeh (juvrh, sinsitnie). Mijjeh jaahkebe jielije åtnose Saapman, mijjen hiejmese. Jis mijjeh – jallh giem sãn jeatja – byjreskem mårhka dellie aaj mijjen

Mijjen vierhtieh aktine

Mijjen giele dam mijjen vuekie byjreskasse jñh sinsitnide tjerteste. Dñhte daerpiess dirrege gosse edtja maahtoem sirtedh akten boelveste mabpan. Giele lea maadtoe gosse kultuvre jorkese. Gieletseegkeme tsööpkedh giervebe tsiehkiem buakta. Giervebe dellie maahtoem ävtese vedtedh guktie mijjen byjreskem vaarjelibie. Giele ävtemosth juktie gaajhki mijjen diedtem tjertestidh gosse edtjebe ekologije balanssem steeredh.

Ij leah barre giele dñhte maam mijjen vierhtiestimmie ektesne buakta. Dñhte mijjen vuajnoe jieliemasse lea gemtebe. Saemien vuajnosne byjreske sealoom ätna, dñhte jeala jñh dñhte öövre joekehte dehtie jillelaanti byjreskevuajnoste. Mijjen vuajnoe byjreskasse lea dejtie mijjen vierhtiestimmieh, vuekie, sociaale tseegkemh jñh relasjovh tsavtseme.

Maadhvierhtiestimmieh jñh respeekte sinsitnide tjuara guektienbielien ärrodh. Gille, jis naakene, jillelaanti kulturve lea mijjen gielem jñh maadhvierhtiestimmide liereme – destie mijjen domtoe bääta ahte ij leah aalverinie dah mijjese vuartasjeh. Dannasinie jijnje fördommh, jienemes bätieh ovmaahoste jallh juktie ij rikti guarekem – nimhtie aaj daenbien.

Mijjen vierhtiestimmieh tjäängghan ektiedimmieh jeatjide almetjidie buektieh. Dej gaavhtan gäärede sinsitnide guarkedh. Mijjeh tjoerimh jillelaanti tjäängghan vierhtiestimmieh lieredh. Dñhte maam faamoe guhte koloniseeri böökti. Kristeles religiovne, tjaeeldh giele, repmiegiele, byjreskedaajroe, pedagogihke, juridihke jñh kapitalisktihke giehl jñh minngemes daaroen giele (jñh säevmien, englaanten giehl j.j.).

Baektjede gosse ij vääjnoeh jñh öövre isoleeremisnie ärrodh. Mijjeh maadteraahkaj maadteraajaj maahtoem jñh daajroem heevehtibie. Daelie aejkie bäästede mijjen reakta vaeltedh

Faktovrh mah byjresken kapitaalem jienede jñh seamma aejkien Saepmien jielemfaamoem. Daah indikativrh leah vuesiehtimmieh mah maehtieh abpe systeemem nænnoestidh:

- Jielemevuekie maam barre beetsevistie jeala
- Lokaale reereme
- Veljie smaave nænnoes darjomessijjeh
- lokaale eele smaave, orrestimmeles faamojste
- lokaale beapmoedorjeme
- aerpievierhtien mahtoe
- sjiehteldh reereme
- ektiesvoete
- rytme

gååvnesidh. Geerjene jñh garmeres dan mijjen tjaebpies kultuvren bijjelen, mijjen giengeles ektiedimmien bijjelen byjreskinie jñh dan mijjen ræjhkoes maahtoen bijjelen guktie soejmi laakan byjreskem nuhtjedh. Mijjeh sijhtebe digkiedæmman mijjen maahtojne rijhkebe darjodh. Dovne Saepmesne jñh dan älkolen. Ajve gosse buerebe sinsitniem guarkebe jñh gosse buerebe laakan laavenjostebe dellie maehete buerebe bätijenaejkiem darjodh.

Jieliefaamoe

Mannasinie dle mijjeh maechtebe stoerre jorkesimmieh buektiehtidh? Gellie gielhtieh disse. Guadteles byjreske stoerre biologije gelliesvoete j̄ih ellies tjāanghkan daajve vihkeles gielhtie (byjresken kapitaale). Seamma aejkien mijjen maahtoe nænnoes laakan j̄ih gukies vuajnosne åvtanidh lea mijjen sociale kapitaalen gaavhtan. D̄ihthe mij ekonomije gelliesvoete, kultuvre gelliesvoete j̄ih darjomesgelliesvoete.

Förändring

Byjreskem nipkieh j̄ih skaarohtieh. Ij gåaredh daennie tijjesne dāvvodh. Saemien dejpelireaktan vuestie digkede j̄ih d̄ihthe ånnene dööppestovli mieriedimmijste. Laanth leah jorkesamme gosse v.g. skåakeåtnoe stuerebe sj̄idteme j̄ih gaatoelamme tjaetsiefaamoej bigkemi åvteste.

*Så länge vi har vatten, där fisken lever
Så länge vi har land, där renen betar och
vandrar
Så länge vi har marker, där det vilda gömmer
sig
har vi tröst på denna jord
När våra hem ej mera finns och vår mark är
förödd
var skall vi då bo*

*Vårt eget land, vårt levebröd har krympt
sjöarna har stigit
älvarna har torkat
bäckarna sjunger med sorgsen stämma
markerna svartnar, grönskan vissnar
fåglarna tystnar och flyr*

*Allt det goda vi fått
kommer ej vårt hjärta vid*

*det som skulle underlätta våra liv
blev till intet värde*

*Hårda stenvägar gör våra rörelser smärftfulla
Lugnet hos det vildas människa
gråter i sitt hjärta*

*I den ilande tiden
uttunnas vårt blod
vår samklang brister
vatten upphör brusa*

(Paulus Utsi)

Iemies nuepieh leah Saepmesne jeatjadamme seamma aejkien goh daaletje bigkemeaamhtesh, orre teknihke j̄ih vuajadahkh mijjen jieliemidie tjaangeme. Daate lea mijjem tsavtseme juktie mijjen ealoeh bāatsoe, vijreme, gööleme, duedtien j̄ih gaertenen åtnoe. Novh amma aaj hijven jorkesimmieh j̄ih daerpies teknihke viehkieh. Daah jeatjadimmieh bueriem aaj buaktete mijjen jielemi sijse j̄ih dejtie mijjen darjomesidie. Seamma aejkien vihkeles mijjeh dejtie innovasjovvide mah mijjen jieliemidie aelkiehtiehtieh j̄ih hijven laakan tsevtsieh joekede dej muhteste mah mijjem geasa daarpoen sijse globaale ekonomijese j̄ih jaksoe, seamma aejkien goh byjreskem nipkie. Innovasjovnh mah eah hijven dah leah heaptoeh mijjen gaskoeh j̄ih byjresken j̄ih mijjen gaskoeh j̄ih sinsitnien. Dah mijjen kultuvrem j̄ih almetjh skaarohtidh.

Öövre goh fiehten jielije daennie eatnamisnie (almetjh j̄ih juvrh) dan sov byjreskasse sjehtedamme mijjeh daan rommese sjehtedalleme mesnie mijjeh jielebe. Dah vierhtieh mah mijjese daerpies leah: laanth gusnie veljie gåatome, vijreme, möörjeme, gööleme j̄ih gusnie gåarede sj̄idtedidh. Daate dovne mijjen iemies haamohkh j̄ih d̄ihthe maadtoe mijjen

kultuvren tseakanæmman. Guktie mijjeh jielebe uvtemes Leah nuhtjedh maam lihemes byjreske vadta, jijtje bierkenidh, unnieslaakan jñh vaenie faamoem nuhtjedh.

Aelhie saejriehtidh

Mijjeh hov gellie jaepiej mietie båasaramme juktie veaolde dan juhteles jorkese, mijjeh vuejnebe. Gosse fierhten biejjien byjresken ektesne jeala dellie nuepiem åtna vuartasjidh guktie jorkese. Jienebe tjomperdibie jñh stoerre haesteme daate. Laantem joekede jñh exploateerie guktie byjreskem jienebe deadta. Daate mijjese giervebe nuepiem buakta målsods laakan sjiehtedidh guktie mijjeh haarjanamme darjodh. Dannasinie daerpies mijjen mielesne saerjriesvoetem unniedidh.

Saemien åålmege dååjrehtamme gosse jñjnem jorkesamme. Daan raajan buektiehtamme jorkesidh mijjen kultuvren gaarvenimmien namhtah. Dñhte dååjrehtse mijjese håhkoe jñh jaahkoe båtije biejjide vadta. Daate tsiehkoe mahta buerebe sjidtedh jis mijjeh eadtjohke laakan jeatjadehtebe jñh jis mijjeh dan mijjen ræjhkoes kultuvreste jñh mahtoste joekedibie.

Daelie klimahten bijre digkede ov-goh skiemtjevæhtah jarngesne. Siejhme lea haestemem juakedh smaave stuhtjine juktie dan mænngan skiemhtjevæhaj vuestie gæmhpodh orre teknikigujmie. Novh amma dñhte aaj vihkeles nimhtie klimahten jorkesimmien vuestie barkedh jñh orre teknikem evtiedidh. Saemien vuajnoeste ij goh daate dahkesjh. Ij gænnah.

Mijjen ellies vuajnoste novh amma daerpies dejtie gielhtide mah klimahten jorkesimmiej nuelesne vuartasjidh, v.g. industijeseereme, globaliseereme, mijjen jielemevuekie, mijjen konsumsjovnevuekieh, dihte stoorre exploateereme byjresken ealoedahkijste j.j. Daate mijjese stoorre jeatjadimmieh buakta gaajhkine daltesinie jñh gaajhkine otnjeginie. Dovne aajne almetjh, myndigheeth, reerenassh jñh darjomessijjiej diēdte daam buektiehtidh. Seamma aejkien gosse mijjiej doestebe jorkesidh maakta mijjen siebredahken jñh laavenjostemem nænnoestidh jñh mijjem frijjehtidh aktenkultuvren diēdte åvtanidh mij dælie

Daehpdimmie mah byjresken kapitaalem jñh sociaale kapitaalem Saepmesne nipkie jñh Saepmien saejriesvoetem jienede.

V.g. daah ierielimmieh jñh jeatjadimmieh maehhtieh maakta abpe systeemem stroehtedidh:

- *Övtiedimmie man maadtoe lea jeananimmie ihkuven aajkan, stoorre byjreskeexploateereme jñh laanten juakeme*
- *Feerlege iēbnh, jotskelimmieh*
- *För jñjnem nuhtjedh jñh dannasinie kapitallem nipkie*
- *byjreskekatastroovfh*
- *klimahtejorkesimmieh*
- *nåake administrasjovne maam heeptie molsedimmiem jñh eevtjie byjresken stoerreligkien nuhtjedh*

stööremes.

Akte eatneme - stuerebe vuajnoe

Vijhteluhkietaalen åvtelen mijjiej eatnemem mahte ajve lokaale jñh regiovne daltesisnie tsevtsim. Maab mijjiej darjoejimh dalleggh destie maam mijjen

lihkemes byjreskisnie sjidti. Dillie daerpies soejmi årrodh jñh diēdtem vaeltedh juktie bearkanidh. Gaajhkh materiaale lij vyörtogs jñh eah goh lin tsumhtsieh. Dillietijjen jielemvuekie dahpeldh systeeme jñh öövre nænnoes. Mijjiej tuhtjebe dælie aaj vihkeles soejmi laakan mijjen lihkemes byjreskem gietedidh aellebe mijjen hiejmebyjreskem skaarohth.

Mijjiej daam tjaatsegem tjælebe jñh sijhtebe tjærtetidh mijjen diēdte lea dælie stuerebe goh dillie göökte boelvi juassah. Dælie öövre jeatjah nuepieh. Mijjiej aaj stujtje globaale konsumsjovnegarkese jielemevuekien tjirrh jñh guktie dorjesh veeljebe.

Mijjiej daejrebe maam globaale vuekie byjreskem utnedh buakta. Byjreskem jñh almetjidie eatnemen dunniebealesne tsavtsa. Ij goh vielie vååjnh guktie dam maam mijjiej darjoejibie jeatjene lehkesne dorje. Globaliseereme luhpiem vadta jielemevuakan man maadtoe globaale vierhtieh. Aelhkje lea tjelmide trimhkedh men ij riektes jeatjide almetjidie jallh byjreskasse eatnemen jeatjine lehkie.

Mijjiej aarmogs jeatja almetjigujmie, uvtemes dejgujmie mah aaj aalkoealmejth jñh klimahtejorkesimmieh jñh globaliseereme dååjrehtsieh. Dah mah seamma stoorre jallh dovne stuerebe haestemh jñh joekesh sijjen jielieminie dååjrehtieh. Ibie mijjiej sijhth meatan årrodh vierriedidh jeatjebi jielemh (dovne almetjh jñh byjreske). Mijjen lea nuepie veeljedh. Mijjen jielemevuekie lea etihke gyhtjelasse. Mijjen diēdte lea dannasinie daerpies gemtiedidh jñh globaaline årrodh.

*Vi måste ge oss iväg
Då det blir allt trängre
Men vart?*

*Livet går inte vidare
Eller bättras
Om vi inte hjälper oss själva
Men när?*

*De trygga orden finns
De kommer om vi kallar på dem
Men när
[med vilket språk?]**

*Att se vårt dyrbara liv
Som utställning
Det uthärdar vi inte
Eller gör vi?*

(Paulus Utsi)

Mijjen diēde

Löövemem maahta gaavnedh dan gierende haestiemasse goh klimahten jorkesimmie. Aajne sijjie gusnie dam gaavnedh lea diēde aktine. Dannasinie goh mijjeh gaajhkesch libie stuhtje byjreskistie mijjen aaj nuepie meatan tjoevtine årrodh.

Jis ibie billh j̄ih jis veeljebe ij j̄ijjtjebh vuartasj̄idh goh offerh d̄isse mij deahpede dellie maechtebe mijjen nuepieh j̄ielije Saapman bueriedidh j̄ih jeatjadehtedh. Mijjeh klimahten jorkesimmie vuejnebe goh væhta ahte mijjeh (gaajhkesch) tjoerebe diēdem guedtedh j̄ih vedtedh hijven jorkesæmman.

Mijjeh utnebe öövre vihkeles tjöodtjesticdh j̄ih diēdem guadtajidh dejnie dajvine gusnie mijjeh j̄ijtj̄h maechtebe maam tsevtsedh. Mijjeh vihkeles stuhtje daan tsagkesen tjoevtesne. Maab mijjeh maechtebe buektedh lea geajnoem ävtese vuesiehtidh.

*Kära vän, varför sover du
varför sover du, varför sover du*

*

Författarens anmärkning

*Lyssna på din inre stämma
inre stämma*

*Vakna, sov dig ej till döds
Du har arv från far och mor att vårda
Lyssna på rösten inom dig
rösten inom dig*

*Din egen röst manar dig
ta ansvar för släktet*

*Lyssna på din egen röst
din egen röst
Var glad, sjung glatt
sjung som fågeln*

*Hör naturens uråldriga röst
uråldriga röst
Hör hur vackert den klingar
hur vackert den klingar*

(Paulus Utsi)

Baalca ävtese

Mijjen kultuvren maadtoe lea almetje j̄ih byjreske ektesne. Dan maadtoe lea bierkenidh j̄ih d̄isse gellieslaajetje maahtoe, gaahpode mielh j̄ih diēdem vaeltedh dovne aajne almetjen j̄ih ektine. Guktie sinsitnini j̄ih byjreskasse årrodh mijjen dejpeladtje vuekie. Mijjeh garmeres dan gaavhtan j̄ih dihte j̄ih destie Saemiedigkien raaajarimmie baaata ahte saemien ulmie bæetijen aejkien aktine tjertesticdh.

Daennie tjaatsegisnie mijjen ulmieh tjertesticbie mijjen vuajnose mij lea nænnoes j̄ih guadteles saemien jielemebyjreske – baaatijen aejkien mijjen laantese j̄ih aalmegasse. Vaestiedasside gyhtjelasside ohtsebe: Magkeres eatnamisnie sijhtebe j̄ieledh? Magkeres nuepieh j̄ieledh sijhtebe ävtese vedtedh mijjen maanide j̄ih aahkoevidie j̄ih aajjoevidie? Guktie maetebe evtiedimmiem darjodh mij sj̄ieteles mijjen kultuvrese,

evtiedimmie mij byjreskem vaarjele j̄ih
almetjem skreejrehte hijven utnedh j̄ih
evtiedidh?

Saemiedigkie diedtem vaalta pryövedh
buerebe jielembyjreskem j̄ih daejreles
övtiedimmiem buektiehtidh. Dihte
övtiedimmie byjreskem j̄ih almetjem
riektesvoetem vaarjele – aaj jeatjene lehkine
eatnamisnie. Saemedigkie daan
programmine fierhten aajne almejtem
Saepmesne eevtjie j̄ijtse diedtem vaeltedh
j̄ijtsene aarhkebiejjesne j̄ih eadtjohke laakna
meatan daennie processesne årrodh. Jis
mijjieh gaajhkesk aktine maam darjoejibie
j̄ih jaahkojne b̄aetje biejjide dellie Saepmie
edtja jielehke sj̄idtedh j̄ih dejtie
haestiemiemie buektiehtidh mah mijjen
åvtelen. Ibie asth t̄ijjem dassedh.

*Vackra tankar
skapar varm gemenskap
gör fula ord sköna
väcker värme
som kan ta hand om nya
vackra tankar*

*Glada tankar vidgar
vägen till hjärtat*

*Elden som värmer ditt väsen
närs av glada tankar
och goda leenden.*

(Paulus Utsi)

2. Gielhtie /Prioriteereme/ Tijjhvuajnoe

Gielhtie

Daan programmen ulmie Leah:

- Maadtojne jñh aalkoemierine abpe dan Saemiedigkien darjoemasse årrodh
- Ulmieh tseegkedh nænnoes jñh jielehke saemien jielemebyjresken
- Saemien byjreskevuajnojne jñh aalkajehtemedarjoeminie eadtjoehtidh

Programme edtja årrodh:

- aalkoe mij guhkies syjhtedem jñh ulmide "nænnoes jñh jielehke Saepmie" tjerteste jñh dan raajan lijrie
- maadthtjaatsege årrodh maam maahta jeatjabidie tjielkebe programmide jñh soejkesjimmide lijredh

Prioriteereme

Juktie saejriesvoetem unniedidh jñh jielesfaamoem bigkedh vih Saepmesne Saemiedigkie edtja daejtie åeside prioriteeredh:

- Åvtesne saemien maahtoem utnedh.
- Otnjegem nænnoestidh saemien nænnoes övtiedimmie jñh prosjekth jñh råajvarimmieh aelhkiehtidh juktie niekedassem illedh
- Kriebpesjidh jñh illedh guktie mijjeh klimahtem tsevtsebe – tjirrh konsumsjovnen væjjojde jeatjadehtedh vuajadahki faamoedaarpoeh/åtnoen, aamhteiveeljami bijre

- Råajvaridh dovne laavenjostemidie sijse jñh olkese

Tijjhvuajnoe

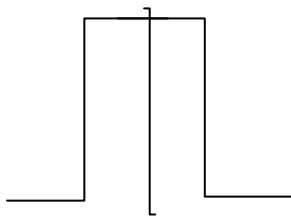
Lihkemes uktsiej jaepiej mietie Saemiedigkie tjirrh prioriteeremh jñh eadtjohkh barkedh juktie mijjen byjreskevuajnoe edtja bihkedidh dovne mijjem men aaj siebredahkem.

3. Jielemen bijre: Saemiedigkien ulmieh jñh nuelieulmieh

Mijjen bijjemes ulmie: Jielemes & nænnoes saemien jielemebyjreske

Mijjeh sijhtebe jielemes Saepmesne jieledh mij dovne ektiedamme dovne guadteles byjreskinie jñh jielehke saemien kultuvrine. Almetje jñh byjreske guhkies maahtoe utnieh urriestidh jñh nænnoes laakan åvtanidh dovne tñjji mietie gosse jñjnje jorkese. Dovne byjreske jñh kultuvre Saepmesne lea dääjrehtalleme goh eatnemem mijjen bijre ræjkohte.

Mijjen golme nuelieulmieh

Byjreske *Saemien maahtoe*
Balanseereme övtiedimmie

Ealli eallinbiras juohkeaktii¹

Guadteles jielemebyjreske lea maadtoe guktie almetjh, juvrh jñh sjædtoeh maehtieh jieledh jñh åvtanidh. Laantem åtnoe edtja ektesne byjresken vedtieminie mijjen vaeltieminie jñh edtjh byjreske destie njarresidh lñ edtjh barre ekonomijen mietie byjreskem utnedh. Mijjeh sijhtebe balansem utnedh gosse guadteles laakan nuhtjedh. Dorjese jñh darjomesvuekieh mah Saepmien vierhtieh nipkieh edtjeh onnes darjodh.

Tjuara jñlle prioriteetem byjresken vaarlæmman vedtedh gaajhkine siebredahken soejkesjimmesne. Dihte tjuara aaj iemies stuhtjine sjidtedh laante- jñh byjreskevierhtieåtnosne. Gaarjhke

darjomes maam elmiem, laantem jñh tjaetsiem jotsekele tjuara nåhkedh.

Arbevirolas máhtu²

Mijjeh libie nænnoesvoeten expeerth. Nænnoesvoete eejnegen mijjen maadtoe orreme. Dannasinie maahteme gååvnesidh jñh åvtanidh. Vihkeles lea dellie maahtoem ohtedh gusnie gåarede dam gaavnedh. V.g. saemien tjåanghkan maahtoe aktine lea guktie dan jñjnjem åådtje goh gåarede jñh hijven guktie vierhtieh reerie. Mijjeh tjoerebe jñlle daam maahtoem utnedh gosse edtjebe nænnoes siebredahkem bigkedh guhkies vuajnosne. Gosse daelie mijjen aerpievierhtien maahtoen bijre dåtka dellie gåarede giehtjedidh guktie lea orreme, daaletje tñjjem giehtjedidh jñh bæetijen aejkiem bigkedh.

Dannasinie edtjebe jñjtse maahtoem dotkedh tseegkedh jñh tjoevth ohtsedh mijjen kultuvresne jñh jærhkedh maam daelie goh åålmege utnebe. Mijjeh edtjebe dieves vuajnoem nuhtjedh gosse dotkebe. Dihte vuajnoe mij mijjen kultuvren jñh jielemeraajesen sisnie. Nænnoesvoete edtja teema årrodh maam saemien dotkeme saemien kulturen bijre ektede.

¹ Byjreske – guadteles jielemebyjreske

² Aerpievierhtien maahtoe

I vår forskning ska vi också beakta den materiella, den sociala och den mentala dimensionen av kunskap. Denna typ av forskning måste ske på lokal nivå eftersom traditionell kunskap är platsbunden.

Dássálas ovdanahttin³

Ektiedasse dejpeladtje j̄ih daaletje maahtojste

Mijjen ulmie lea j̄ijtse kultuvren bijre
dotkedh j̄ih guktie nænnoes
jielemevuekiem jaksedh dovne aaj j̄ille
jilemekvalieteete tj̄irrh jilemem
aelhkiehtidh j̄ih ij maaksojde bæjjoehtidh.
Mijjeh dovne daaletje j̄ih dejpeladtje
maahtojde riectes utnebe j̄ih edtjebe dejtie
bööremes dáåjrehtsidie nuhtjedh juktie
åvtanidh.

Nænnoes åvtanimmie hijven balanssem
dejpeladtje j̄ih daaletje maahtoej gaskoeh.
Jis teknihkem, mij lea aevhkie orreme,
mijjien åssjalommesietie ibie edtjh
dovne jielemebyjreskem jallh mijjen
staarnem murhkedh – dam maam daelie
dorjesovveme.

³*Evtiedimmie balansesne*

Gie diedtem åtna misse?

Fierhten sille vihkeles buektiehtimmie dan uvtiebasse bætedh jih ulmide jakседh. Mijjen evtiedimmiem fierhten aajne almetje guadta.

Saemiedigkien diedte

Nuelieulmie byjreske:

Saemiedigkie edtja tjuara-instrumeenth jih vuesiedæjjah mah princijph daan nuelesne fulkieh

:

- aarti jielemebyjreskh jih ekosysteemh lea vaarjelamme
- gaajhke darjome lea soejmiprincijpen mietie
- åtnoe byjresken vierhtijste lea nænnoes laakan guhkies vuajnosne
- saemiej darjomi jotskelimmie unniedidh
- vaenebe maadthtjaetsie, lovvesdaajvh, jaevrieh jih tjaetsieh jotskelidh
- dan juhteles goh gåarede galhkedh nåake iebnh nuhtjedh
- byjreske lea raejnies tsumhtsijste jih iebnijste maam ij dihte maehtieh noeledh jih mij biologije gelliesvoetem jih almetji staarne aajhta
- Gievledahken åssjalommes mielesne utnedh (unnididh, viht nuhtjedh, urriestidh):
 - unniedidh konsumsjovnem unnemes daltesasse
 - jijnem viht nuhtjedh, vyörtegs aamhtesh mah jeanatjommes gåhtjoen roskeh (biegkemeaamhtesh, komposte, biogaase)

- urriestidh gaajhkem maam ij gåaredh viht nuhtjedh (gosse nuepie lea)

Nuelieulmie Saemien Maahtoe:

Saemiedigkie edtja dotkemem, dokumentasjoovnh & dejjeladtje maahtoen orre tseegkeme skreejrehtidh jih aelhkiehtidh. Daah aamhtesh Leah åajvahkommes:

- **Beapmoeh** : maam gåarede byöpmedidh, juerjiehtidh jih vöörhkedh
- **Staarne**: saemien bueriedimmie jih staarneraerieh jih maahtoe gaarvoej jih gaarvoesassh juktie vearoldem buektiehtidh
- **Bigkeme**: lokaale bigkemeaamhtesh jih klimahten mietie sjiehtedamme arkitektuvre, bigkhsijjeh (klimahten raereles sijjeh jj.), bigkemesoejkesjh
- **Jieliemassh**: saemien maahtoe ovnesi jieliemassi sisnie, v.g. båtsoe, vijreme jih gööleme, vytnesjimmie, haamoehimmie, gaertene
- **Giele**: giele mijjen ektievoete byjreskinie jih jieliemie jeahta. Dannasinie vihkeles aaj byjresken vuajnoste. Saemiedigkie tjuvtjede jijtse gieleprogrammese

- **Liereme:** saemien maahtoe guktie liereme ektesne byjreskinie v.g. guktie lierimh byjreskem jñh sinsitnide krööhkedh, guktie vihkeles maahtoem lierimh jñh byjreskem guarkedh, jñ.

- **Ektievoeth:** saemien maahtoe v.g. jielmevukie byjresken ektesne (ektievoete juvrigujmie byjreskinie jñh laavenjosteme dejgujmie (vearolde, klimahte, jaepienboelkh, vierhtieh)); Laavenjosteme almetji gaskems (siebredahken tseegkeme, sijten darjomessijie tseegkeme bäätsosne j.j.); Ektievoete jaepieboelhkide – vääroeh guktie byjreskem nuhtjedh jaepieboelhki mietie

- **Reereme:** vuekieh guktie byjresken vierhtieh reeredh

Nuelieulmie balanseereme övtiedimmie:

Faamoe jñh foeresjimmie: *Saemiedigkie edjta viehkiehtidh aelhkiehtidh unnebe darjodh mijjen jielemievuekiej jñh jieliemassi daarpoefaaamose tjñrrh*

- kriëbpesjidh ahte soejmi laakan motorvhvuajadahkh nuhtjedh, byjreskevuajemefaamoem nuhtjedh j.j.
- rääjvarimmieh duedtedh mah almetji jñh byjresken saejriesvoetem Saepmesne unnede; v.g. smaavetje urriestimmeles faamoeh tseegkedh jñh nuhtjedh
- buektiehtidh Saemiedigkien kontovren el-ånoem unniedidh
- Saemiendigkien barkiji fealadimmieh giehtjedidh (v.g. guktie vuajadahkh jñh hotellh veeljeh)

- mieriedidh maam åstedh Saemiedigkien kontovrese (v.g. prñhtjege riektesvæhtine, moerhdorjesh FSC-væhtine, paehperhdorjesh byjreskevæhtine j.j.)

Beapmoeh: *Saemiedigkie edtja skreejrehtidh*

- saemien beapmoedarjomem, övtebe bueriedimmiem evtiedidh (dovne man jñnje jñh man gellie slaajh)
- jienebe iemies beapmoeh jñh beapmoeh sjiehtedamme jaepienboelhkide utnedh (v.g. slow food)
- genetihke jeatjadamme dorjesh vuastadidh
- dah beapmoeh mah eah gåaredh Saepmesne åstedh edtjeh ekologije laakan dorjeme årrodh jñh riektesvæhtam utnedh.

Jieliemassh: *Saemiedigkie edtja daej evtiedimmieh skreejrehtidh jñh evtiedidh*

- gellie smaavelaaketje nænnoes saemien darjoemessijieh
- saemien dotkeme jñh meatan årrodh dotkemisnie mij joe lea v.g. bäätsoen övtiedimmien bijre (soejkesjidh klimahten jorkesimmie, buerebe nuepieh byjreskasse, jeatjah darjome bäätsoen sisnie, sjiehteldh reeremevuekieh övtiedidh)

Staarne: Saemiedigkie edtja pryövedh buektiehtidh jñh dåarjodh barkoebyjreske mij hijven mijjen rapman jñh aajlese

Liereme: *Saemiedigkie edtja pryövedh buektiehtidh learoesoekjesjh jñh skuvlesoekjesjh mijjen dejpeladtje maahtoem jñh Saemiedigkien byjreskevuajnoem krööhkieh.*

*Mirrestalleme: Saemiedigkie edtja eadtjohke
laakan pryövedh buektiehtidh ahte gaajhkh
saemieh lea mirrestalleme laakan
gïetedamme saahth man båeries, maam
darjoeh, gusnie årrodh vuj gujne jallh*

ålma. Saemiedigke åvtese jïjtse
mirrestallemeprogrammese tjuvtjede.

Reereme: *Saemiedigkie edjta jeatjaj
aalkoealmetjigujmei dååjrehtsh molsodh
vuekiej bijre guktie byjreskem reeredh.*

Dov diēdte

Nuelieulmie Byjreske:

Saemiedigkie datnem treevie

- soejmi laakan vierhtide nuhtjedh
- aarhti jielemebyjreskh jih ekosysteemh vaarjelidh
- ih edtjh maadhtjaetsie, lovvesdaajvh, jaevrieh jih tjaetsieh jotskelidh
- unniedidh man jijnje elmiem jotskelh
- vuajadahkh nuhtjedh guktie laantem vaenie nipkh
- byjreskem feerlege tsumhtsijste vaarjelidh
- barre iebnh nuhtjedh maam ij biologije gelliesvoetem jallh almetji staarnem eejhtedh

Nuelieulmie saemien maahtoe:

Saemiedigkie datnem treevie:

- jijtjedh jielemem jih aarhkebiejjiedarjom giehtjedidh jih vyörtegs saemien maahtoem gaajhkine daltesinie nuhtjedh
- meatan årrodh dotkemeprojektine saemien maahtoen bijre
- saemien maahtoem dov maanide, aahkoevidie/aajjoevidie (båetiji boelvide) ööhpehtidh

Nuelieulmie balanseereme

övtiedimmie:

Beapmoeh: *Saemiedigkie datnem treevie*

- giehtjedidh guktie datne haarjanamme byöpmedidh jih saemien dejpeli beapmoeh nuhtjedh

- dan jijnje beapmoeh jaepienboelhki mietie sjïdtedamme goh gåarede byöpmedidh.
- ij beapmoeh byöpmedidh mah genetihkesne jeatjadahteme leah
- vuejnedh goh beapmoeh mah provhkh åestedh mah eah maehtieh Saepmesne åestedh lea ekologije ligkien sjïdtedamme jih riektesvæhtam guedtieh

Faamoe jih foeresjimmie: *Saemiedigkie datnem treevie meatan årrodh mijjen gæmhpoemisnie Saepmien saejrisvoetem unniedidh tjïrrh dov daarpoē faamose unniedidh. Datnem maahtah viehkiehtidh tjïrrh*

- vaenie vuajadahkh nuhtjedh
- fassedh byjreskevuajemefaamoem nuhtjedh
- vaenebe eelfaamoem dov hiejesne jih dov darjomessijjesne nuhtjedh
- giehtjedidh guktie datne fealedh (v.g. vuajadahkh, hotellh)
- jijnjem kriebpesjidh gosse edtjh maam åestedh, v.g. maahtah veeljedh
 - lokaale beapmoeh gosse gååvnese
 - beapmoeh kriebpesjh- jih riektesvæhtine
 - moerhdorjesh FSC-væhtine
 - paehperhdorjesh byjreskevæhtine
 - hiejmedorjesh byjreskevæhtine j.j.
- eelem destie mestie nænnoes faamojste nuhtjedh jis maahtah dam veeljedh

- dov aarhkebiejjiem giehtjedidh mijjen saemien jielemebyjreske-programmen mietie

Jieliemassh: *Saemiedigkie sæjhta datnem eadtjoehtidh meatan årrodh nænnoes laakan saemien jieliemassh övtiedidh tjïrrh*

- datne dov darjomes nænnoes jïh soejmi laakan eantah
- datne Leah meatan saemien dotkemisnie ovmesi jieliemassi bijre v.g. baaatsoe, dorjese övtiedidh, j.j.
- gieveledahken åssjalommesen mietie ussjedh eejnegen gosse v.g.:
 - vaenebh vaaroeh konsumeeredh
 - jïjnem viht nuhtjedh, vyörtegs aamhtesh mah jeanatjommeh gåhtjoen roskeh

(biegkemeaamhtesh, komposte, biogaase)

- viht nuhtjedh gaajhkem maam ij mæhtieh viht nuhtjedh (jis gåarede)

Staarne: *Saemiedigkie datnem haasta åssjalommessh jïh raaivarimmieh vedtedh maam buerebe staarnem buakta. Dovne repmien jïh aajlan staarne edtja hijven årrodh.*

Mirrestalleme: *Saemiedigkie datnem treevie pryövedh buektiehtidh ahte gaajhkh saemieh lea mirrestalleme laakan gietedamme saahth man bæeries, maam darjoeh, gusnie årrodh vuj gujne jallh ålma. Saemiedigke åvtese jïjtse mirrestallemeprogrammese tjuvtjede.*

Gaajhesi diedte

Naakenh ulmieh mæhtebe barre jaksedh tjïrrh soejmi darjome, laavesnjosteme gaajhkesi gaskems Saepmesne jïh v.g. Sveerjen reerenasse, myndigheeth, darjomessijjïeh, j.j. Aktine tjoerebe barkedh jïh diedtem vaeltedh nænnoes evtiedæmman. Samiedigkie daejtie uvtemosth beaja:

Nuelieulmie byjreske:

Skåake: *Saemiedigkie åtna öövre vihkeles*

- bæeries skåakh jïh skåakh jïlle biologije vierhtie lea laaken mietie vaarjelamme (dovne skåaken tseegkeme, biologije gelliesvoete, ahte burhvieh jïh jeatjah vihkeles gåatome Leah vaarjelamme)
- skåakeåtnoen darjomh mah eah öövre vihties jallh byjreskem leajmode gaertjiedidh
- saemien byjreskvierhtieh respekteeredh
- saemien dejpelireaktam respekteeredh

Vaerie: *Saemiedigkie åtna öövre vihkeles*

- joekoen vihkeles dajvh mijjen kultuvrese jïh jieliemasside vaarjelidh faagkadimmiej jïh jeatja stööremi vuestie (CBD, Akwé Kon vuesiehtimmieh)
- nuepide mijjen jieliemasside vaarjelidh jïh övtiedidh

Elmie: *Saemiedigkie åtna öövre vihkeles elmie ræjnies olles almetji, juvri jïh sjædtoej staarne sån leajmodh*

Tjaetsie: *Saemiedigkie åtna öövre vihkeles*

- ij vielie tjaetsiej-raejkiej
otnjegassh jeatjadidh
- fiskens lekplatser och dess
naturliga vandringsvägar skyddas
- ij maadthjaetisiem
lovvesdaajvh, jaervrieh jñh tjaetsieh
jotskelidh
- maadthjaetsie vihties jñh
nænnoes tjaetiem buakta

Ellies eatneme:

*Guktie jaarhka byjreskem juakedh lea
biologijen gelliesvoeten vaarjelimmien vuestie.
Eatnemesâesiem jñh dan mietie elliesvuajnoe
ahte laanth tjuerieh aktanidh guktie juvrh jñh
sjædtoeh maehtieh juhtedh jñh guhkies
vuajnosne jieleddh byjreskisnie lea öövve
vihkeles. Joekoen vyörtegs sjædtoeh jñh juvrh
edtieh buektiehtidh jieleddh dej stoerre juhteles
klimahtejorkesimmiej mietie mah daelie
deahpadieh. Dannasinie Saemiedigkie åtna
öövve vihkeles*

- dejpelireakta gaajhki mijjen
jieliemasside respekteeredh
- soejmi jñh nænnoes laakan
åtneme deahpede
- ij naan vielie stoerre
exploateereme sjædta
- ij dååhkasjidh ahte dajvh
juekedh gosse geajnoeh j.j. bigkieh.
Barre gosse öövve daerpies
- båtsoejieliemassen
daarpoeh ellies gyöjnedahkh
respekteeredh

Gelliesvoete: *Saemiedigkie åtna öövve
vihkeles*

- biologije gelliesvoetem
laantesne jñh ekosysteemesne
vaarjelidh;

- aarhti jielemebyjreskh jñh
ekosysteemh jñh dej åtnoeh jñh vuekieh
vaarjelidh
- gaajhkh byjreskevierhtieh
nænnoes laakan nuhtjedh
- ovjuvrepolitihke
båtsoejieliemassen dajvesne biologije
gelliesvoetem krööhkie
- soejmi laakan vijredh
(ledtieh jñh smaave juvrh) jñh gööledh

Byjreske dalhkesen namhtah:

Saemiedigkie åtna öövve vihkeles

- gaajhke maam darjoejibie lea
soejmiprincijpen mietie (tsumhtsieh
unniedidh!)
- skodtedh nähkedh feerlege
iebnh nuhtjedh
- byjreskem reejnes utnedh
guktie ij sjidh naan tsumhtsieh mah
feerlege desnie. Dihte maahta biologije
gellievoetem jñh almetjie staarnem
eejhtedh
- Gievledahken åssjalommes
mielesne utnedh (unnididh, viht
nuhtjedh, urriestidh):
 - unniedidh konsumsjovnem
unnemes daltesasse
 - jñjnem viht nuhtjedh,
vyörtegs aamhtesh mah
jeanatjommes gåhtjoen roskeh
(biegkemeaamhtesh, komposte,
biogaase)
 - urriestidh gaajhkem maam ij
gåaredh viht nuhtjedh (gosse
nuepie lea)

Nuelieulmie saemien maahtoe:

Saemiedigkie åtna öövve vihkeles:

- Mijjen lea vihkeles rolle goh
klimahte- jñh byjreskevihnstæjja
nasjovne jñh gaskenasjovne

- Saemien dejpeladtje maahtoe lea mïrrestalleme dotkemisnie guktie byjreskem syjhtedh jïh dajven bïjre.
- Mijjïeh libie mïrrestalleme gosse rãaresjïbie guktie laantem utnedh jïh exploteeremen bïjre.
- Vijreme- jïh göölemedajvh jïh ãlkonejieleme edtja saemien rãajvarimmie árrodh jïh saemïeh dam reerïeh

Nuelieulmie balanseereme övtiedimmie:

Saemiedigkie átna öövre vihkeles jïh edtja pryövedh buektïehtïdh:

- Soejkesjïh jïh mïerïedimmïeh mah mijjen bïjre aalkoem átna mijjen byjreskevuajnosne jïh mijjen daarposne laantese jïh jaevride. Daah væjjoej mïetïe daerpïes decentraliseereme reeremevuekieh darjodh
- Princijpe *gellïeátnoen* bïjre jïh dïenesjïmmïe guhkïes tïjjen mïetïe lea dïhte mij bïhkede gaajhkïne soejkesjïmmïe
- Sociale fulkeshjoekehtïmmïe jïh joekehtïmmïeh fulkesh byjresken tjaeledh mah aelhkïe nuhtjedh.
- Etïhke jïh byjreskadtje aalkoealmetjïhstandardh lea sïehtkeramme gosse edtja orre industïjïh bigkedh (tsööpkeme j.j.)
- Saemien vuajnoe vihkeles veaktam áádtje nasjovne övtïedimmïe-dïgkïedimmïe (desnie aaj soejkesjïh bigkeme bïsegkefaamoen, tsööpkeme, m.m.).
- Ávtemes beaja lokaale daltesisnie byjreskevierhtïeh reeredh (smaavevijreme, nasjovnepaarkh, turisme j.j.)

- Hijven laavenjostem raasti dáaresth.

Gruvah jïh exploateereme faamoen gaavhtan (tjaetsïefaamoe, bïegkefaamoe j.n.v.) sjïehtesjïdh ekologïje nuepïde jïh saemien kultuvrese jïh jïelïemassetseegkeme.

Faamoe jïh foeresjïmmïe: *Saemiedigkie átna öövre vihkeles jïelemevuekiem laejhtedh maam jïjnje faamoem kriebpesje. Dannasinïe kriebpesje ahte sveerjen reerenasse*

- soejkesjem dorje mij lea nænnoes faamoehdorjemen bïjre Saepmesne.
- barka ihke kærnfamaom jïh tsööpkeme radioaktïjve iebnïjste tïöödtjestïdh.

Jïelïemassh: *Saemiedigkie átna öövre vihkeles*

- gaajhke átnoe saemien dajvesne lea balanseereme ekologïje systeemïne gusnie jïelemassh leah eanteme (juktïe nænnoes báatsoe, vijreme, gööleme jïh gaerteneátnoe kriebpesjïeh guhkïes vuajnosne byjresken vierhtïeh utnedh
- laante jïh tjaetsïevierhtïeh ávtemosth leah mijjen jïelïemassi daarpoej gaavhtan leah
- nuhtjeme jïh exploateereme laanteste jïh tjaetsïevierhtïjste ij vielïe mijjen jïelïemassi daarpoeh njerrieh
- gaajhkh darjomh leah nænnoes jïh soejmïprincijpen mïetïe eanteme
- lokaaledehteme lea skreejrehtamme jïh deahpede gaajhki sektovrine

4. Tijjshoejkesje – Darjomeprogramme 2009-2012

2009-2011

*Saemiedigkie iktedæjjam seehtie
Saemiedigkien byjreskebarkose.*

*Saemiedigkie stávroedåehkiem dorje mij
edtja*

- tjiertestidh guktie ávtemes dejtie ulmide biejedh
- tjiertestidh gássie ulmide jaksedh (mah nuelieulmie giem jñh gáessie?)
- vuekieh jñh dírregh nænnoestidh goh v.g. vuesiehtæjjah mah vuesiehtieh man hijven gáarede (kvaliteetem jñh kvantiteetem mööledh: Guktie daejrebe hijven gáarede?)
- báastede vusiehtæjjah jñh kriebpesjh ulmide ektiedidh
- aelhkebe vierhtiestimmiem darjodh minngiebasse

Stávroedåehkie edtja ussjedidh magkeres tseegkemh edtjeh deahpadidh, mah gaajtjemh, stipendh sjiehteles, j.j. Stávroedåehkie tijjshoejkesjem dorje.

Bijjemes vuekieh jñh síllh:

- *Maehteles almetjh seehtedh* mah maehtieh sjiere bievnese darjodh jallh maam jeatja darjodh gosse daerpies.

- *Maahtoem tjöönghkedh jñh* beagkoes maahtahtahkh saemien jielemevuajnoen/ulmiej mietie.
- *Bievnesh heesedh* sjise jñh olkese radijoven, gaskeviermien, filmi, median, seminaari, j.j. baaktoe.
- *Organisera inspirerande och utbildande evenemang Eadtjoes jñh daejreles deahpadimmieh öörnedh* ovmesi daltesinie jñh ovnese ulmiedåehkide.
- *Viermedahkem tseegkedh* mij edtja nasjovne jñh gaskenasjovne laavenjosteme árrodh

2012

Vierhtiestidh jñh övtiedidh:

Stávroedåehkie edtja övtiedimmiem lijredh jñh giehtjedidh mejtie dam maam darjobe lea hijven. Maam vuesehte hijven laakan gáarede? Maam daerpies jeatjadehtedh? Guktie ávtese juhtebe?

4.1. Ulmiedåehkie 1 Saemien siebredahke

Gielhtie

- Vuajnoem gemtiedidh jñh vuesiehtidh guktie gyhtjelassh byjresken bijre abpe mijjen jielemh dijpieh
- eadtjoehtidh saemien jielemebyjresken vuejnoejne jñh rãajvarimmiejgumie
- byjreskerãajvarimmieh aalkajehtedh ovemesi daltesinie saemien siebredahkine

Ulmieh

- Saemien siebredahke lea maahtoem aãdtjeme byjresken bijre jñh orre geajnoeh gaavna guktie ávtanidh
- Saemien darjomh/jieliemassh/dorjesh vããjnegaätieh jñh beagkoes sjidtieh goh "buerebe byjreskasse, nænnoes jñh hijven"

Saemiedigkien rolle

Bievnesjidh - eadtjoehtidh - dãarjodh

Darjomessh 2009 - 2010

Bievnesjidh vuesiehtimmien gaavhtan tjirrh bievnes Saemiedigkien gãetiebiesne, Saemien

bievnesjimmiejarngen, artihkiligujmie plaerine, radijove- jñh TV-goerehtimmiejgumie.

Aelkiehtidh deahpadimmiem soejkesjidh jñh öörnedh mij edtja maadthvuajnoem jeatjadehtedh jñh raasti dãeresth laavenjostedh (v.g. gaskenasjovne konfereense man teema lokaliseereme (v. g. Helena Norber-Hodge, Winona LaDuke, Robin Kimmerer) Konfereense lea aeremes 2010.

Darjomes 2010 - 2012

Faamoem tjöönghkedh akten deahpadæmman Saepmesne 2011 (v.g. Earth Day). Dan gielhtie lea vããjnesasse saemien nænnoesektiedasse biejedh, laavenjostedh dããjrehtimmiej bijre jñh bievnesjimmien bijre jeatja aalkoealmetjigujmie mah seamma laakan aalkeme barkedh jñh aelkiehtidh laavenjostedh.

Smaave barkoedåehkieh omvesside ulmide tseegkedh mah edtjeh raerieh, åssjalommes raeriestidh ... v.g. beapmoej, faamoen, lieremen, dotkemen, noeri, staarnen jñh lokaale reeremen bijre j.j.

Tijjhsøjkesjem tseegkedh bãetiji golme jaepide

4.2. Ulmiedåehkie 2 Saemiedigkien darjoemassh

Daate ulmiedåehkie lea Saemiedigkien programmebarkoen gaajhki goevtesi sisnie.

Gielhtie

- Eensilaakan byjreskebarkoem jñh byjreskeussjedimmiem Saemiedigkien darjoemassese integreerdh.
- Inspirera med samisk livsmiljösyn och initiativtagande. Saemien jielemebyjresken vuajnoejne jñh aelkiehtimmine eadtjoehtidh.

Ulmieh

- Saemiedigkien lea intergreereme njoelkedahke mej tjielke indikatovrh jñh byjreskekriteriumh mah hijvenligkien juhtieminiem
- Saemiedigkie jeahta man vihkeles byjreske lea gaajhkene lehkesne gosse jeatjebi aktine barka

Saemiedigkien rolle

- Bievnesjidh jñh jñtse darjoemassen sisnie processsh aalkajehtedh
- Njoelkedahkem skåårvedh man leah indikatovrh jñh kriteriumh (darjomesoejkesje gusnie "tjuara" instrumeenth)
- kriebpesjidh laavenjostijstie jñh jñtse barkijste
- Darjoemassh

Darjoemassh 2009 - 2012

Jñtse barkoedåehkiem tseegkedh jñtse darjoemassen sisnie mij processsem voestemes boelhken mietie juhtehte (dåehkie edtja årrodh goske tjuvtjedæjjah leah riejries dah barkijh diedtem aelkeme vaeltedh juktie byjreskeaspeekth integreerdh.

Daajroem tjöönghkedh jñh bievnesh

darjodh: Aelhkebe darjodh bievnesh jaksedh saemien byjreskevuajnoen mietie

v.g.:

- Raeriestidh guktie gåarede buerebe byjreskasse årrodh, guktie jieliehkåbpoe darjomessisjjiem darjodh.
- Tjaalesijjeh/bievnesh guktie jñtse giemhpesvoete byjreskasse mööledh
- Læstoeh daajroejne byjreskegiehpes materiaalen, teknikken, feerlege materiaalen bijre
- Læstoeh tjaalesijjiejgumie jñh gaskesigumie byjreskegiemhpes deallahtæjjide
- Læstoeh daajrojne byjreskegiemhpes materiaalen bijre (jñh tjaalesijjeh) mah sñiehtesjamme mijjen naakenh mijjen jieliemassi daarpojde (v. g. båtsoe, vytnesjimmie, turisme)
- Soejmi åtnoen vuekieh/modeellh guktie (motovre)vuajadahkh/vuejemefaamoe/ektievuajemem nuhtjedh j.j.
- Bievnesh guktie tsumhtsieh gietedidh

Aelkiehtidh stuvretjuvtjeh darjodh

Saemiedigkien goevtesi barkoedåehkien ektesne. Gaaje vihkeles guktie stuvretjuvtjeh jñh kriterijumh tseegkedh. Barkijh edtjeh meatan fihkedh årrodh gosse dejtie tsevtsieh, gosse dej maahtoe, åssjalommessh jñh dååjrehtsh vihkeles lissiehtahke processesen bueriebasse. Gaajhkh stuvretjuvtjeh edtjeh maadtoeh utnedh saemien jielemebyjreskevuajnoesne jñh byjreskeulmine.

Stuvretjuvjeh edtja tseegkedh v.g. daejtie:

- saemien dotkemasse
aerpievierhtien maahtoen bijre
- duedtie/däärjoe
laantebigkieprogrammesne
- baaatsoejliemasse
byjreskebaalken jñh
baatsoejliemasselaaken mietie,
riejriesvoetem baaatsoejliemassese
tseedgkedh
- ahte kriebpesjh laaken mietie
byjresken bijre lea fulkesamme
gaajkine jliemassine
- duedtie guedtles
darjoemssijjiej övtiedæmman
- duedjie, gaartenh, jeatja
jliemasse

Saemiedigkie edtja frijjesvoetem jñh
nuepiem vedtedh tñjjesne mij gaaaremes
(v.g. akte kriebpesje vijhteste edtja 2009:n
mietie illedh, göökte kriebpesjh vijhteste
edtja 2010 illedh j.n.v.). Destie nuepie
baata beetnevierhtieh syökedh jñh jñjtse
raajvarimmieh raeriestidh.

Resepekteerh raeride mejtie sñjehteles jñh
hijven. Skeejrehth orre åssjalommessh jñh
prosjekth mah ulmide däärjoeh.

Dotkemeprosjekth skreejrehtidh
klimahtejorkesimmiej viedtieladahkesne jñh
guktie dah saemien jliemassh jñh
siebredahkem tsevtseh. Saemiedigkie
edtja aaj dotkemeprosjekth däärjodh mah
maahtoen vadta nænnoesvoetese.

*Permaneente maadthdåahkiem tseedgkedh
darjomen sñjse* man diedte
byjreskebarkose bætijen aajkan (unnemes
akte fierhten kontovredarjoemassese
Saemiedigkien).

Darjoemassh 2011 - 2012

*Barkoem vierhtiedidh, övtiedidh jñh
tñjshsoejkesjem darjodh* (dan sisnie
barkijshsoejkesje) bætijen golmide jaepide.
Barkoedåekie vierhtiedimmiem lijrie jñh
giehtjede mejtie mijjen darjome hijven
gaaarede. Maam vuesehte hijven gaaarede?
Maam tjoerebe jeatjadehtedh? Guktie
åvtese juhtebe?

4.3. Ulmiedåehkie 3 Saemiedigkien administrasjovne

Daate ulmiedåehkie Saemiedigkien dienesjhålmah jñh dej aarhkebiejjie Saemiedigkesne.

Gielhtie

Eensi laakan byjreskebieliem Saemiedigkien darjoemassese integreeredh. Åvtemosth lea nuelieulmieh balanseereme övtiedimmie gusnie sov lihkemes byjreskisnie/barkoesijjesne sjyöke.

Ulmieh

- Saemiedigkien barkijh eejnegen prosessem räjhkohte sijen åssjalommesigujmie
- Saemiedigkien barkijh leah aambasadöörh jñh uvtelassh
- Sametingets verksamhet blir kænd som en förebild för en hållbar myndighet Saemiedigkien darjomesh lea byögkeles juktie dihte nænnoes myndigheete (miljöcertifierad verksamhet?)

Saemiedigkien rolle

- bienvesjidh, ööhpehtidh
- kriebpesjidh (restriktijve)
- indikatovrh skåårvedh, "tjuara"-instrumeenth, njoelkedahkh
- uvtelasse

Darjoemassh 2009 - 2010

Daajroeh, bienvesh tjöönghkedh

Darjoemassigujmie mah eejnegen maahtoe bæjjoehtidh jñh viehkiehtidh jeatjadidh guktie jieledh v.g. tjirreh filmh vuesiehtidh, lohkehtidh, gaavneshjimmieh gusnie barkijh jñh jeatjah barkijh raeriestieh jñh maam vielie darjoeh maam sijhtieh.

Barkijh ööhpehtidh - Daan processen maadtoe lea ahte almetjh eadtjohke meatan årrodh. Barkijh edtjeh

åssjalommes vedtedh, prioriteeredh jñh barkoesoejkesjem övtiedidh.

Maehteles almetjh edtja åtnasovvedh gosse orre maahtoe daerpies teknikhe tjoevtjå bijre.

Faamoe

- Man jijnje faamoe: giehtjedh v.g. mierieh kontovrine goh daatovrh, tjoevkh, baahke;
- Magkeres faamoe: giehtjedh magkeres faamoe gååvnesh, mejtie buerebe faamoe gååvnesh?

Vualkeme jñh fealadimmie

- Guktie vaane fealadidh (fealadimmie unniedidh gosse gåarede tjåanghkoeh seamma sæjjan biejedh, ektesne vuejedh)
- Guktie fealede (magkeres vuajadahke (juelkieh > ruevtieraajroe > bijle > giertie)
- Mij hotellide veeljie (njoektjemierhke gosse gååvnese, j.j.)

Gievledahkepricihpe

Giehtjedh magkeres kontovremateriaale (viht nuhtjeme/njoektjemierhkine dorjesh, elektronikhe, FSC-mierhkine moeredojresh); unniedidh man jijnje feerlege aamhtesh nuhtjedh, nuhtjemvaaroe; beapmoeh (lokaale, jaepieboelhken mietie, kriebpesje, riektevæhta); staarne (materiaale, feerlege aamhtesh, unniedidh, foeresjimmie), j.j.

Darjoemassh 2011 - 2012

Barkoem vierhtiedidh jñh tijhsoejkesjem darjodh maam ektesne åtna dejtie

golmide bætije jaepide (dan sisnie aaj

sjiehtedimmie jīh bueriedimmie)

5. Budget 2009-2012

BUDGSJEDTE	2009	2010	2011	2012	Tjáanghan
Bijjemes darjomes					
Stávroedáehkie	200000	200000	200000	200000	800000
Ööhpehtümmie & seminaarh	50000	50000	50000		150000
PR jih bievneshmateriaale	200000	200 000	100000	100000	600 000
Miljökonsulter/expertis	150000	100 000	100000	50000	
Gaskevearman bæjhkoehdih	50 000				50 000
Stuhtjeåasa:	650 000	550 000	450 000	350 000	1 600 000
Ulmiedáehkie 1					
Nænnoestidh sijti åårgi. luvnie seminaarh	300 000	100000	100000	100000	600 000
Gaskenasjovne deahpadimmi		500 000	500 000		1 000 000
Bievneshmateriaale	100 000	75 000	75 000	75 000	325 000
Stuhtjeåasa:	400 000	675 000	675 000	175 000	1 925 000
Ulmiedáehkie 2					
Barkoedáehkie	Siejhme darjomen sisnie				0
Ööhpehtümmie	100 000				100 000
Programmesoejkesjh	Siejhme darjomen sisnie				0
Stuhtjeåasa:	100 000	0	0	0	100 000
Ulmiedáehkie 3					
Barkoedáehkie	Siejhme darjomen sisnie				0
Ööhpehtümmie	100000				100 000
Jeatjah darjomoemash	I Siejhme darjomen sisnie				0
Stuhtjeåasa:	100 000	0	0	0	100 000
Åårganisasjovne					
Prosjekteåvtehke	555 000	666 000	680 000	700 000	2 601 000
Kontovresijjie	40 000	48 000	48 000	48 000	184 000
Kontovredirregh	25 000	10 000	10 000	10 000	55 000
Fealadimmieh jih gåetieluehpieh	150 000	150 000	150 000	150 000	600 000
Telefovne, kontovremateriaale, prievviemaaksoeh j.j.	30 000	30 000	30 000	30 000	120 000
Stuhtjeåasa:	800 000	904 000	918 000	938 000	3 560 000
MAAKSOEH TJÁANGHKAN					
GELLIEJAAPETJE MAAKSOEH					
Datovre, programmh, telefovne, guvvieaate j.j.	50 000	10000	10000	10000	80 000
GELLIEJAAPETJE MAAKSOEH TJÁANGHKAN	50 000	10 000	10 000	10 000	80 000
PROSJEKTEMAAKSOEH TJÁANGHKAN	2 100 000	2 139 000	2 053 000	1 473 000	7 365 000
FINANSIEEREME					
Uvtievierhtie	2 100 000 kr	2 139 000 kr	2 053 000 kr	1 473 000 kr	7 365 000 kr
FINANSIEEREME TJÁANGHKAN	2 100 000 kr	2 139 000 kr	2 053 000 kr	1 473 000 kr	7 365 000 kr

6. Seehteme

Pleenumie mieriedi golken asken 2003 stávroem seehtedh Saemiedigkien byjreskevuajnoem orrestehdedh. Dehtie orrestahteme vuajnoste stávroe edtja saemien byjreskepolitihke programmem darjodh.

Pleenumemieriedimmie

Saemiedigkie pleenumisnie suehpeden 21 b. 2008 mieriedi:

Stávroem seehtedh byjreskepolitihke programmem darjodh protokolle nr 2003: 3, §

52.4, laehpedh pleenumasse juktie mieriendidh minngemes goevten asken 2009.

Guktie buektiehtidh

Prosesse naemhtie tjirrehtamme:

- Dáehkie mesnie vijhte almetjh lin "bollplank" jh referensedáehkie
- Programmetjaelijem seehti prosjeketebarkijinie ellies tjjem skierede 2008 – goevte 2009

7. Aerebi saemien byjreske barkoe

Saemien rijhkeárganisasjovnh dah mah saemien byjreskebarkoem aalkajehtin. Aalkoevisnie lij ávtemes ulmie byjreskem jh ekologije nuepieh vaarjelidh saemien jeliemasside. Mænngan dellie dah árganisasjovnh jienebe ráajvaramme byjreskedajvesne. Nordiske Saemien konfereensesne Ááresne 1986 dellie saemien byjreskeprogramme dááhkasjehti juktie byjreskem Saepmesne vaarjelidh jh óvtiedidh. Sveerjen Saemiedigkie 1995 dan sov "Vuesiehtimmie byjreskevuajnoem" bæjhkoehiti. 1995 dellie Sveerjen Saemiej Rijhtkesiebie byjreskedarjomeprogrammem dááhkasji.: "Saemien geajnoem veeljedh" juktie sijti sjisnjeldh barkoem aelhkebe darjodh demokratije jh byjreskegyhtjelassigujmie. Ovgaaht, ij goh maam jienebh destie sjidti SSR:ste

Saemien byjreskebarkoe aaj öovre praktikhe laakan eantasovveme gosse rááresje politihkerigujmie jh jeatja uvtielassegujmie interessh. SSR lea meatan orreme sveerjen FSC standardem darjodh jielehke skáakebárran jh öovre aalkoevistie meatan orreme sveerjen FSC-stávrose. Dan lissine Saemiedigkie jh Saemieraerie lea iedtjeles gaskenasjovnh mieresne orreme konvensjovnh goh Biologije gelliesvoete artihkele 8j sijse barkedh mij lea aalkoealmetjie nuepiej

bijre meatan árrodh byjresken vierhtieh reeredh, guktie dááhkasjehtedh aarpeivierhtien maahtoeh j.j., Minngemes 15 jaepie jeenemes sijth jjtse byjreskeráajvarimmieh dorjeme. V.g. vijhte sijth Jiemhtesne lea laavenjosteme Várldsnaturfáantine jh dorjeme Agenda 21 programme (1996). Eajra jh Mihten sijth lea vuestie ISO (14001) certifieeremem barkeme jh aktijve byrjaskebarkoem jjtse sijtesne doreje. Eah goh dem galhkeme juktie áápsen geerve dam báatsojne sjiehtesjidh. Dihte maam gáhtjoen Jiemhten-alternatijve (Tássásenvuekie) edtja guadteles onnevijremem darjodh, gusnie vijreme jáhta bovtsigujmie jh jeatjaj juvrigujmie vaeresne. Gellie privaate darjomessijjeh certifieradamme *Naturens Bästa:n* kriteriumi mietie. (v.g. Ajvin Site, Vágvisaren, Nutti Sami Siida AB, j.j). Dan lissine hijvenligkie barkoe daelie deahpede Laponia:ine – dajve maam UNESCO:n eatnemebyjreske- jh kultuvreaerpie 1996 sjidti. UNESCO-moeneme sjiere nuepie buektiehti sijti byjreskebarkose. Uktsie sijth dam prosessem iedtjeles laakan ienteme öovre dehtie aalkoevistie 1999.

2002 Saemiedigkie byjreske-bihkesgærjam tjeeli dan sov darjoemasse. Gaajhkh sveerjen myndigheeth tjuerieh dagkeres teknikhe tjaatsegem tjaeledh maam tjirkie

dej sijjen darjome giemhpes
byjreskebaalkese mietie.

8. Refereensh

- Adams, W.M. & Jeanrenaud, S.J. (2008) *Transition to Sustainability: Towards a Humane and Diverse World*. Future of Sustainability Initiative - International Union for Conservation and Nature.
- Allard, Christina (2006) *Two Sides of the Coin: Rights and Duties*. Doctoral Thesis, Luleå University of Technology.
- Arctic Council (2004) *Arctic Climate Impact Assessment Policy Document*. Issued by the fourth Arctic Council Ministerial Meeting, Reykjavik.
- Arctic Council (2006) *Sustainable Working Group Work Plan. 2006-2008*
- Balto, Asta. (1997) *Samisk baerneoppdragelse i endring*. Ad Notam Gylnedal AS, Oslo.
- Bohm, David (1992). *Thought as a System*. London: Rutledge.
- Chamberlin, J. Edward (2003) *If this is your land, where are your stories? Finding common ground*. Knopf Canada.
- Commission of the European Communities (2008) *The European Union and the Arctic Region*. Communication from the Commission to the European Parliament and the Council. COM (2008) 763 final
- Convention on Biological Diversity (2004) *Akwe: Kon Guidelines*. Secretariat of the Convention on Biological Diversity.
- Danell, Öje (2005) *Renskötrelsens robusthet – behov av nytt synsätt för att tydliggöra rennäringens förutsättningar och hållbarhet i dess socioekologiska sammanhang*. Ragnifer Report No. 10 (2005): 39-49.
- De Chavez, Raymond & Tauli-Corpuz, Victoria (2008) *Guide on climate change & indigenous peoples*. TebTebba Foundation: Indigenous Peoples' International Center for Policy Research & Education.
- Department of Conservation/Te Papa Atawhai (updateras fortlöpande) *Te Pukenga Atawhai. Te Kete a Te Rito*. Kursmaterial om Maori kultur för naturvårdsverkets anställda i Nya Zeeland.
- Fabricius, C., C. Folke, G. Cundill, & L. Schultz (2007) *Powerless spectators, coping actors, and adaptive co-managers: a synthesis of the role of communities in ecosystem management*. Ecology and Society 12(1): 29.
- Holthaus, Gary (2008) *Learning Native Wisdom*. The University Press of Kentucky.
- Hopkins, Rob (2008) *The Transition Handbook – from oil dependency to local resilience*. Green Books.
- Humayun Kabir, Dewan Muhammad & Hossain, Jakir (2008) *Resuscitating the Sundarbans: Customary Use of Biodiversity & Traditional Cultural Practices in Bangladesh*. Forest Peoples Programme Publication, UK.
- Formas (2006) *Hållbar rennäring och övrig samerelaterad forskning*. Rapport 3:2006.
- Idre Sameby www.idresameby.se

- IPCC (2007) *Climate Change - An Assessment of the Intergovernmental Panel on Climate Change*. Valencia, Spain
- Kawhru, Merata (ed) (2002) *Whenua. Managing our resources*. Reed Books, Auckland.
- Kimmerer, Robin (2008) *The Rights of the Land. The Onondaga Nation of Central New York proposes a radical new vision of property rights*. Orion Magazine (issue Nov/Dec 2008).
- Kuoljok, Kerstin Eidlitz (1999) *Moder Jord och andra mödrar – föreställningar om verkligheten bland folken i norr och var syn på den*. Carlssons
- Kuhmunen, Gudrun & Sarri, Carina (2008) *Kan samisk traditionell kunskap överföras till en ny tid i den samiska förskolan, och i så fall hur?* Luleå Tekniska Universitet.
- Lindahl, Karin (Red.) (1999) *Mijá Ednam - Samebyarnas Laponiaprogram*. Jokkmokk.
- Lohman, Larry (Red.) (2006) *A Critical Conversation on Climate Change, Privatization and Power*. Dag Hammarskjöld Foundation.
- Lohman, Larry (2008) *Interview on climate change*. RePublic Magazine.
- Lopez, Barry (2007) *Faithkeeper, interview with Oren Lyons*. Orion Magazine (Jan/Feb 2007).
- Martin, Gary J. (2008) *Restoring Resilience*. Resurgence Magazine (Sept/Oct 2008).
- Meadows, Donella et al. (2004) *Limits to Growth – The 30 Year Update*. Chelsea Green Publishing Company.
- Miljödepartementet (2007) *Sverige inför klimatförändringarna - hot och möjligheter*. Klimat- och sårbarhetsutredningen. SOU 2007:60
- Millenium Ecosystem Assessment (2005) *Ecosystems and Human Well-Being. Synthesis*. Island Press, Washington DC.
- Naess, Arne (1981) *Ekologi, samhälle och livsstil*. LTs förlag, Stockholm.
- Nilsson, Christina & Nuttall, Mark (Editors) (2008) *Climate Change and Indigenous Peoples*. Indigenous Affairs 1-2/08 (International Working Group on Indigenous Affairs).
- Norske Samers Riksförbund (2008) *Miljöpolitiskt Program*.
- Norberg-Hodge, Helena (1992) *Ancient Futures: Learning from Ladakh*. Sierra Club Books.
- Norberg-Hodge, Helena (2000) *Shifting Direction - From Global Dependence to Local Interdependence*. Publication of the International Society for Ecology and Culture.
- Orr, David (1991) *What is Education for?* In Context #27: The Learning Revolution, Context Institute.
- Oviedo, Gonzales & Maffi, Luisa (2000) *Indigenous and Traditional Peoples of the World and Ecoregion Conservation* WWF International/Terralingua.
- Rennæringspolitiska kommitténs betänkande (2001) *En ny rennæringspolitik – öppna samebyar och samverkan med andra markanvändare* (Del 1 och 2), SOU 2001:101
- Samernas Riksförbund (1996) *Samiskt Vægvæl; Agenda 21 - Handlingsprogram i Miljø och Demokratifrågor*. Umeå.
- Samerådet (1991) *Samerådets Miljøpolitiskt Program*. Samerådet.
- Sametinget (1995) *Miljøsyn*. Sametinget
- Sametinget (2003) *Miljøhandbok*. Sametinget.

- Sara, Mikkel Nils (2004) *Samisk kunskap i undervisning och läremidler*. Hirvonen, Vuokko (red) Samisk skole i plan och praksis. Karasjok: Författernes Förlag.
- Smith, Tuhiwai Linda (1999) *Decolonizing Methodologies: Research and Indigenous Peoples* Zed Books.
- Svenska miljömålen* (2008) www.miljomal.nu www.regeringen.se/sb/d/2055
- The Kimberley Declaration* (2002) International Indigenous Peoples Summit on Sustainable Development. Khoi-San Territory – Kimberley, South Africa.
- Tunón, Håkan (2004) *Traditionell Kunskap och lokalsamhället – artikel 8j i Sverige*. Centrum för Biologisk Mångfald, Uppsala.
- Turner, Nancy J. (2008) *Lessons of the Birch*. Resurgence Magazine (issue Sept/Oct 2008).
- Utsi, Paulus (2000) *Följ stigen*. DAT.
- Utsi, Paulus (1974) *Giela Giela*. Almqvist & Wiksell, Uppsala.
- Utsi, Per Mikael (2007): *Traditionell kunskap och sedvänjor inom den samiska kulturen – relaterat till bevarande och hållbart nyttjande av biologisk mångfald*. Sametinget, Kiruna & Centrum för biologisk mångfald, Uppsala.
- Världsnaturfonden (1996) *Agenda 21- Fem samebyar I Jämtland*. WWF Rapport Nr. 2:96.
- Wackernagel, Mathis & Rees, William E. (1997) *Unser ökologischer Fußabdruck. Wie der Mensch Einfluß auf die Umwelt nimmt*. Birkæuser, Basel.